

PIGORNA I 1800-TALET SVENSKA SAMHÄLLE

Av Iréne Artaeus

Iréne Artaeus är född och uppvuxen i Västerås. Hon är fortfarande bosatt där, men har tjänst som adjunkt på gymnasiet i Uppsala för att ha nära till universitetet, där hon håller på att avsluta sin avhandling 'Stadskvinnors försörjningsmöjligheter under första hälften av 1800-talet'.

Artikeln har ställts till förfogande av Västerås släktforskarklubben.

Kvinnan är oftast osynlig i historien. Historia har också varit en vetenskap för och om män, om kungar, krig och stora bedrifter. Att söka kvinnorna i historien är därför ingen lätt uppgift. Det räcker med att försöka hitta en gift kvinna i mantalslängderna. Man måste först gå till mannen.

Synen på kvinnan som samhällsvarsel manifesterades i gångna tider, dels i skrivna lagar och förordningar, dels i oskrivna religiösa, sociala och kulturella föreställningar vilka styrde medborgarnas liv.

Lagarna

Ätten var sedan gammalt den grundläggande enheten i samhället. Gifttermålet, som innebar överförande av egendom från en ätt till en annan, fick därför central betydelse och man kan säga att gifttermålet innebar ett avtal mellan två ätter. Magnus Erikssons stadslag gifttermålsbalken 8 lyder: "sedan bonden och hustrun äro gifta och hava legat en natt i samma säng, då är han hennes rätta målsman och äger att söka och svara för henne."

Såväl den gifta som den ogifta kvinnan var omyndig och satt under husbondevälde, vilket innebar mannens, faderns eller annan manlig släktings bestämmanderätt över både hennes person och hennes egendom. Alla kvinnor var således omyndiga utom änkor, vilka genom sitt änketillstånd tillerkändes myndighet.

Orsakerna till att kvinnan var omyndig var främst två:

1. Eftersom hon var kvinna och därför ansågs bräcklig och omdömslös, förväntades hon behöva beskydd.

2. Hennes egendom måste skyddas, eftersom släkten i framtiden kunde komma att ha möjlighet att göra anspråk på den.

Förmyndaren kunde fritt disponera sin myndlings medel och kunde ej dömas om han förslösade dessa. Kontrollen låg hos släktingarna, i vilkas intresse det ansågs ligga att medlen förvaltades väl.

Enligt familjerätten såsom den utformades i 1734 års lag, ärvde dotter hälften mot son på landet, medan i staden arvsrätten var lika. För giftorätten gällde samma princip. Landsrätten gav mannen dubbel lott mot hustrun.

Den ekonomiska lagstiftning som gällde fram till 1846 avsåg endast män som utövare av handel och hantverk. År 1846 avskaffades skråväsendet formellt, men handeln vägrade fortfarande att släppa in kvinnor. Dessa kunde dock enligt 1849 års kramhandelsreglemente tillåtas handel med knappar, band, mössor osv.

1805 års legostadga föreskrev tjänstetvång för alla som fyllt 15 år och inte själva kunde försvara sig, dvs inte hade förmögenhet eller utövade borgerlig näring. Avsikten med tjänstetvånget var att förhindra det utbredda tiggeriet i landet och att säkra tillgången på billig arbetskraft på vilket ständigt brist rådde.

Normerna

Parallellt med skrivna lagar och förordningar finns också i varje samhälle en uppsättning sociala och moraliska normer, som påverkar den enskilda individen och vilkas efter-

levnad övervakas av olika grupper i samhället. Straffet för överträdelse är fördömande av handlingen och ofta uteslutning ur samhällsgemenskapen.

Sedan gammalt fanns i Sverige en föreställning om hur ett fungerande samhälle borde vara uppbyggt. Denna uppfattning delades av kyrka och stat och den teoretiska grunden och stödet för samarbetet utgjordes av den s.k. hustavlan, som var en samling levnadsregler, vilka ingick i Luthers lilla Katekes. Hustavlan kom att utgöra ryggraden i människornas tänkande vad gällde samhällsfrågorna.

Ett hjälpmedel i kontrollen av att hustavlans budskap nått fram till folket, var de årligen återkommande husförhören, då prästen kontrollerade att församlingen hade tillgodogjort sig det religiösa budskapet, samtidigt som han kontrollerade att ordning och sedlighet rådde i församlingen.

Enligt hustavlan existerade i samhället tre stånd, det andliga ståndet representerat av kyrkan, det världsliga ståndet eller regeringen och det närande ståndet eller hushållet, där husbonden hade makten och var ansvarig i första hand inför Gud. Endast i undantagsfall skulle någon utomstående ingripa i hushållets angelägenheter. Eftersom hushållet sågs som den centrala enheten i samhällsbyggnaden, var det önskvärt, att alla samhällsmedlemmar inordnades under en ansvarig husbonde. Hustavlan bildar därmed den ideologiska grunden till legostadgans bestämmelser om arbetsgivare och anställd. Det förhållande som rådde mellan dessa båda var patriarkalt, dvs husbonden kontrollerade den anställdes hela liv, samtidigt som han hade ett visst ansvar för denne.

Hustavlans försök till fostran och uppsikt över menigheten förstärktes av en sträng kyrkotukt, vars främsta medel var kyrkoplikten. Den försu-mlige placerades på en särskild bänk

längst bak i kyrkan, den s.k. plikt-bänken. Platsen fick i folkmun benämningen horbänk, eftersom bes-treffningen oftast gällde sedlighets-brott. Kvinnan var den som bar det synliga tecknet på denna typ av brott och hennes skuld betonades starkt. Den ogifta modern blev på olika sätt utsatt för församlingens förakt.

Från de s.k. revolutionsriksdagarna 1809 och 1810 fördes den offentliga debatten i Sverige om kvinnans ställning och rätt till arbete utanför hemmet. Debatten återspeglade fortfarande den traditionella uppfattningen att kvinnan var fysiskt och intellektuellt underlägsen mannen. Skälen till debatten var således inte i första hand ideella, utan hängde samman med den s.k. sociala frågan. Med den snabba folkökningen befärade man att ett större antal obe-suttna skulle bli arbetslösa och att fattigvårdskostnaderna därmed skulle rusa i höjden. I bakgrunden fanns också rädslan för de lägre klassernas revolution, efter mönster utifrån Europa. I pauperiseringsargumentets (pauperisering=massfattigdom) spår följde också sedlighetsargumentet. Antalet utomäktenskapliga barn ökade i takt med befolkningsökningen och detta sattes i samband med svårigheterna för kvinnor att få arbete inom skrålagstiftningens ramar. Samtidigt förblev ett större antal kvinnor ogifta livet ut. Den tendensen är mest tydlig i städerna där pigorna var den största kvinno-gruppen.

Pigorna

Piga kallades generellt döttrar till bönder, torpare och obesuttna av olika slag. Dessa döttrar utgjorde underlaget för den kvinnliga delen av tjänstefolket i städerna. Pigorna kom oftast från den omedelbart omkrin-gliggande landsbygden och flytt-ningsmönstret är intressant så till vida att man tycks närma sig staden i etapper. Man flyttade först från föräl-drahemmet till en gård i närheten, eller i varje fall inom församlingen, sedan ofta till en mindre ort, för att så småningom flytta in till staden.

Förutsättningen för att man skulle kunna flytta till staden som piga, var

att man hade fått tjänst där. Anställ-ningen gjordes i allmänhet upp på den årliga marknaden, då arbetsgi-vare och tjänstsökande kunde mötas. Det låg sedan husbonden att anmäla till myndigheterna, vilka personer han tagit i sin tjänst. I övrigt var det snart sagt omöjligt att komma in i en stad annat än tillfälligt. Tillstånd måste sökas hos magistraten, vilken sedan remitterade ärendet till soc-kenstämman för bedömning. Rädslan var stor för att få in sådana personer som inte kunde försörja sig. Kontrol-len var därför noggrann och medbor-garnas rörelsefrihet därmed begrän-sad. Detta gällde särskilt ensamman kvinnor med barn, eftersom de i framtiden kunde komma att belasta fattigvården i större utsträckning än t.ex. ensamman manspersoner. Om man väl kommit in i staden var det däremot fritt att flytta och byta tjänst, vilket de flesta gjorde nästan varje år.

Vigselåldern för pigorna var i all-mänhet hög, ca 34 år, medan mannen oftast var några år yngre. När man gifte sig skedde detta ytterst sällan utanför den egna sociala gruppen. För pigorna innebar äktenskapet såle-des knappast att de avancerade socialt. De äkta männen var obe-suttna arbetare av olika slag, sällan skråanslutna hantverkare, även om undantag finns.

Äktenskapet var för kvinnan ett vanskligt företag med flera riskmo-ment. Barnsängsdödligheten var stor och risken att avlida i samband med förlossning överhängande. Medelliv-slängden för männen var lägre än för kvinnorna, vilket gjorde att kvinnan riskerade att bli änka innan barnet hunnit växa upp och därmed att drabbas av en övermäktig försörj-ningsbörda. Äktenskapet blev därför ett beslut där alla förutsättningar måste tas i beaktande.

Det fanns naturligtvis också ogifta kvinnor som födde barn. De bildade oftast egna hushåll och försökte troligen leva på olika tillfälliga arbe-ten. Det ansågs att en piga som fött ett utomäktenskapligt barn skämt ut, inte bara sig själv, utan också det hushåll där hon var anställd. För att visa att man fördömde handlingen

och att man inte hade någon del i pigans omoral, straffades hon genom uppsägning. Man lade alltid skulden på kvinnan enbart och utomäktenska-pliga barns fäder är ett ämne som undviks i den offentliga debatten. I den mån ämnet någon gång berörs, utpekades alltid männen inom kvinnans sociala grupp som fäder. Det är emellertid högst troligt att fadern lika ofta kom från högre samhällsgrup-per.

En ung piga som flyttade in till staden för att arbeta i hushåll hade i de flesta fall en mycket utsatt posi-tion. Hon saknade oftast föräldrar. En kontroll har visat att åtminstone fadern vanligen varit död redan då pigan börjat sin tjänst, och i många fall även modern. Själv var hon omyndig och hade inte ens rätt att föra sin egen talan. I och med att föräldrarna dött hade hennes sociala trygghet också försvunnit. Husbon-den i det hushåll där hon arbetade skulle nu delvis fungera som hennes förmyndare och svara för henne juridiskt. Hon var således helt utläm-nad till de män som ingick i hushål-let, det må vara husbönder, söner eller andra män. Om hon blev utsatt för närmanden och vägrade tillmö-tesgå mannen blev hon avskedad och blev hon gravid blev hon också avskedad. Hennes ord stod mot man-nens. Hon hade små möjligheter att bli trodd. Det är viktigt att förstå att kvinnorna var hjälplösa. Dessutom skulle de i kyrkan inför hela försam-lingen erkänna att de begått ett brott och offentligen fördömas för detta. Det är förstaeligt att många kvinnor inför detta hot valde att ta sitt liv eller att döda barnet.

Man skulle därför kunna hävda, att pigans största möjlighet till en något så när tryggad tillvaro och kanske också att avancera socialt, skulle vara att försöka se till att hon sökte tjänst i rätt familj, med moraliskt ansvar för tjänstefolket, att hon und-vek äktenskap och att hon undvek att skaffa sig barn. Ett exempel skall slutligen ges på en sådan kvinna och det skall tilläggas att hon inte var alltför ovanlig. En piga kunde såle-des med en smula tur klara sig och till och med avancera socialt under det rådande systemet. Förutsättnin-

gen var emellertid att hon utplånade sig själv och inriktade hela sitt liv på att tjäna andra.

Johanna Gustafva Svedin föddes i Västerås 1819, som dotter till extra brandvakten Lars Svedin och hans hustru. 1836 började hon sin första tjänst hos rådman Sebardts änka. Efter tjänst i olika familjer i staden avled hon 1889, 70 år gammal, och kallades då inte längre piga utan titulerades jungfru. Johanna Gustafva

efterlämnade enligt bouppteckningen 2962 riksdaler vilket måste betraktas som en förmögenhet vid denna tid. Pengarna var fördelade i två olika banker och en systerdotter ärvde allt, så när som på ett par hundra riksdaler, vilka skulle fördelas på systersonens barn, sättas in på bank och noga bevakas till barnens bästa. Systersonen, som förmodligen av mostern betraktades som en slarver, fick inga pengar, men efterskänktes ett lån på 200 riksdaler.